

Az Istenszülő kenyere

A budapesti Iparművészeti Múzeum késő bizánci eredetű tárgyai között két úgynevezett *panagiarion* is található. Ez a tárgytípus a napjainkban alapvetően monostorokban, szerzetesi közösségekben végzett szertartásra, a *Panagia*, vagyis a Legszenőbb Istenszülő kenyere fölemelésére utal. Szokás ugyanis, hogy a monostorok ebédlőjében, a Szent Liturgia utáni étkezést követően az Istenszülő tiszteletére egy prozfora-típusú kenyérből háromszög formára kivágott nagyobb darabot különböző imádságok közben felemelnek, majd a jelen lévő testvérek között körbehordoznak, hogy mindenki csippenthessen belőle egy darabkát. Egyrészt azt a tálat nevezik *panagiarion*nak, amelyre ráhelyezik, és amelylyel felemelik ezt a kenyeret, másrészt így hívják azokat az elég kicsi méretű, nyakba akasztható, zárható, rendszerint lapos, körformájú szelencéket is, amelyekben a felemelt kenyér egy darabját helyezték, hogy nyakban is viselhessék, s hogy akár a távol lévőknek is vihessenek belőle. Ez utóbbiak közé tartoznak a múzeumi példányok is.

A szertartás eredete homályba vész, az első fennmaradt keletkezés-elbeszélés a 15. század második felére datálható liturgikus könyvekben olvasható. Itt az apostolok korára vezetik vissza, és az Istenszülő elhunytát elbeszélő hagyományfolyamba illesztik a szokás kialakulását magyarázó történetet:

A mi Urunk Jézus Krisztus feltámadása és a Szentlélek eljövetele után, de még az apostolok szétszéledése előtt a tanítványok együtt tartózkodtak, és az imádságok után együtt vacsoráztak. Ilyenkor az asztalfőn hagytak egy üres helyet, de oda is tettek egy darabot abból a kenyérből, amelyből részesültek, s ez lett a „Krisztus része”. Vacsora után, amikor felálltak és hálát adtak, ők is részesültek abból a kenyérből, amelyet Krisztus-résznek neveztek. Miután ezt felemelték, ezt mondták: „Dicsőség néked Istenünk, dicsőség néked. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek”. Aztán a „Magasztos a neve” helyett mennybemenetelig a „Krisztus feltámadt” formát használták. Ezt követte a „Magasztos a Szentháromság neve. Ó, Urunk Jézus Krisztus, jöjj segítségünkre!” fohász. És mindig így tettek, már akkor is, amikor mindegyikük más helyen hirdette az ígét, egészen az Istenszülő elhunytáig. Ekkor ugyanis felhőszárnyakon egybegyűjtettek az apostolok, hogy nyugalomra helyezték őt. Az Istenszülő temetését követő harmadik napon egy emléklakomára gyűltek össze a tanítványok. Fölkelvén az asztaltól, a megszokott módon fölemelték a Krisztus nevére félretett darab kenyeret is, mondván: „Magasztos az a név”; majd hozzátették: „Ó, legdicsőségesebb csoda!” Ekkor az Istenszülő, aki meghalt, egy fénylő angyaloktól hordozott felhőn, mint élő tűnt fel a levegőben, kiáltván: „Örvendjétek, mert én mindig veletek vagyok!” Szent Fia biztosítván őket erről az örömdetes eseményről. Az

apostolok elámultak ezen nagy csodán, az „Ó, Urunk Jézus Krisztus” helyett ezt kiáltották: „Ó, Istenszülő, jöjj segítségünkre!” Miután az Istenszülő sírjához siettek, és nem találták ott a legtisztább testet, igazán elkezdtek hinni, hogy ő újra él, és teste három nap után feltámadt, mint egykor Szent Fiáé, és hogy ő is átköltözött a mennyekbe, ahol Krisztussal együtt uralkodik örökkön örökké.

Van olyan liturgikus könyv, amelyben ezt a leírást már illusztráció is kíséri (pl. a moldvai Putna monostorából), de a 16. századtól kezdve ikonok is fennmaradtak ennek az apokrif eseménynek az ábrázolásával. Több ilyen példát ismerünk közel-keleti melkita, bazilita kolostorokból. Az egyik ikon krétai eredetű, és a 16. századból származik, az aleppói bazilita atyák monostorában őrzik (1. kép). Ezen egy szokatlan formájú, kehelyre emlékeztető fehér asztal/oltár körül állnak az

1. kép

apostolok, az „asztalfőn” már az Istenszülő látható, felette a Szentháromsággal. Az előtérben Szent Jakab, az Úr rokona, Jeruzsálem első püspöke egy kelyhet és tömjénezőt, míg Szent Péter apostol a háromszög formájú kenyeret, vagyis a *panagiát* emeli a magasba. (Így hívják és szintén háromszög formájú az a proszforadarab is, amelyet a Szent Liturgia előkészülete során, vagyis a proszkomídiában a pap kivág, és a diszkoszra, a bárány mellé helyez.)

Maga a szertartás az újabb szerkönyvekben „*A legszentebb Istenszülő kenyerének fölemelése, ha valaki útra kel*” címmel szerepel. Magyarul csupán Rohály Ferenc atya 1955-ben készített kéziratos fordításában olvashatjuk. Ebből kiderül, hogy a szertartását a Szokásos kezdet, az 50. zsoltár és a Hiszekegy elmondása vezeti be, majd az Istenszülőt magasztaló tropárok sora következik. Ezek után a szertartást végző személy „*Felemeli az Istenszülő kenyerét, és mondja:*

*Magasztos a Szentháromság neve!
Legszentebb Istenszülő, oltalmazd N. szolgálodat!
Az ő közbenjárására, Istenünk, irgalmazz nekünk, és üdvözíts minket!”*

Ezt követik Krétai Szent András szerzeményei, amely valójában a Szent Ötvened közepére írt kánonjának versei:

„Szent asztallá lett a te méhed, Isten anyja, mert rajta van a mennyei kenyér, melyből – ha valaki eszik, nem hal meg –, miként a mindenség táplálója mondta.

Tégy minket méltóvá ajándékaidra, Istenszülő Szűz! Nézd el vétkeinket, és adj gyógyulást mindenkinek, aki híven fogadja áldásodat, Szepőlötlen!”

További Istenszülő énekek (Tebenned örvendez, Mint bátor hadvezérnek stb.) eléneklése után az elbocsátóval zárul a „fölemelés”.

Úgy tűnik, hogy a középkorban ezt a szertartást nemcsak papok és szerzetesek, hanem világiak is végezheték. Arra is van adat, hogy a császári udvarban, bizonyos étkezések után mindenképp elimádkozták ezeket a szövegeket, és a kenyeret felemelték. Ezzel, a világiak között elterjedt gyakorlattal függhet össze, hogy a 11. századtól kezdve ismertek olyan *panagiarionok*, amelyek a felemelt kenyér egy kis darabja tárolására és hordozására is alkalmasok voltak. Arra is van adat, hogy ebből a kenyérből olyanok is részesülhettek, akik az Eucharisztia vételétől valamilyen oknál fogva el voltak tiltva. Ebben az időszakban amúgy szinte mindenki nagyon ritkán áldozott, így ezek a kenyerek, a Szent Liturgia után kiosztott antidorral együtt, fokozottan nagy jelentőségre tettek szert a szent áldozásban ritkán részesülő hívek között is.

A nyakban viselhető *panagiarionok* egyik szép példája az Iparművészeti Múzeum orosz földről származó példánya (ltsz. 69.933, átmérője: 5,5 cm) (2–3. kép). A tárgy Fehér István gyűjteményéből került közgyűjteménybe, eredete ismeretlen. A szépen megmunkált, ezüsből öntött darab két elemének belső oldala aranyozott is. Az egyik elem külső oldalán Krisztus keresztre feszítése, belső oldalán pedig a Szentháromság látható, míg a másik rész külső oldalán az Örömhírvétel, belül pedig az Istenszülő a jellel, két angyaltól kísérve jelenik meg. A domborműveket feliratok, főképp liturgikus szövegek kísérik, míg az egyik külső köriratban a készítés dátuma, a világ teremtésétől számított 7149. év szerepel, amely a Krisztus utáni 1641. évek felel meg. Az orosz földön készült *panagiarion* nemes anyaghasználatát és finom megmunkálását az sejteti, hogy egy gazdag világi emberé, vagy egy fontosabb egyházi tisztséget betöltő személyé lehetett.

A másik – igaz töredékes – darab a gyűjteményben más anyagból és máshol készült (ltsz. 57.600.1, Átm. 7,8 cm). (4–5. kép, Soltészné Haranghy Ágnes) A nyolcszögletű, tányérszerű fafaragványnak eredetileg egy méretben, formában egyező párdarabja is volt, amellyel összecukható *panagiariont* alkottak. A funkciónak köszönhetően tárgy ikonográfiája részben kötött.

2. kép

3. kép

Az egyik felén, amely a budapesti darab esetében hiányzik, az Istenszülő ábrázolása szokott szerepelni, amelyet a kenyéremelés során énekelt egyik himnusz övez. A másik darab állandó eleme az ószövetségi Szentháromság, amelyet szintén egy liturgikus szöveg vesz körül (Krétai Szent András fentebb idézett első verse). A két központi jelenet további ábrázolásokkal is bővíthet, amint a budapesti példány is mutatja.

A nyolcszög alakú faragvány középső medalionjában az ószövetségi Szentháromságot látjuk: a megterített kerek asztal körül három angyal ül, Ábrahám és Sára pedig fől szolgálnak nekik. A központi kompozíció és a külső kerek keret közötti sávot öt részre osztották. A középtengelyben, egy kis négyszögletes mezőben két arkangyal tartja a keresztfát, amelytől jobbra a Keresztre feszítés, balra pedig a Föltámadás jelenete látható. A két alsó mezőben az Úrszínváltás, illetve a két főapostol, Péter és Pál

kapott helyet. Utóbbiak egy, az egyházat szimbolizáló templom-modellt tartanak a kezükben. A tárgy külső oldalát tányérszerűen faragták ki, amelynek „talpán” egy kis medalion alakú képmezőben a Szentlélek galambja trónon áll. Ez az ábrázolás az ún. hetoimaszia, az előkészített trón, Krisztus második eljövételére utal. A tárgy a Balkán valamelyik görög kultúrájú monostorában készülhetett a 18. század végén vagy a 19. század elején.

2017 tavaszán, nagyböjt második szombatján, az áthoszi Szimonosz Petrasz monostorban a Szent Liturgiát követő ebédet a *panagia* felemelésének szertartása követte, amelyen személyesen is részt vehettünk, és a kenyérből is részesülhettünk. Nagy élmény volt, hogy egy, a múzeumi tárgyakhoz kapcsolódó, számomra mindaddig teljesen ismeretlen szertartásba bekapcsolódhattunk, de még nagyobb élmény volt, hogy az Istenszülő áldása egész utunk során elkísért.

4. kép

5. kép